

VÁZLATOK A KATEGORIÁKNAK PHYSIOLOGICO-PSYCHOLOGIAI DEMONSTRATIÓJÁHOZ.

Abnormalis állapotok tanulmányozása leginkább azon szempontból bir kiváló érdekekkel a tudományos kutatásra nézve, mert azok helyes értelmezése többnyire váratlan világosságot vet a normalis életnek ismert tüneteire. A modern tudomány teljes jogosultsággal azon szempontból indul ki, hogy azon tünetek, melyek az életműködés szokott rendén kívül esnek, mindazonáltal ugyanazon elemi mozzanatok eredményei és ugyanazon alaptörvények kifolyásai, mint a rendes életműködés jelenségei. Ez áll az alantabb physiologiai működésekre nézve úgy, mint ama magasabb functiók tekintetében, melyek összjelenségei a szellemi életet alkotják. Míg a rendes működés az adott jelenségek feltételeit képező mozzanatok bizonyos egyensúlyát, harmóniáját mutatja, úgy ama rendellenes jelenségeknél egyes mozzanatok túltengése, és esetleg mások elgyöngülése forog fenn. Ilyen túltengés azonban fennforgó mozzanatok egyoldalú feltűnésében azok tisztább, élesebb megfigyelését teszi gyakran lehetővé.

Ilyen példakép hozható fel a lángésznek és őrültségnek éles ellentétben álló és mégis más tekintetben megint rokon abnormalis állapota. Mindkettőnél szokatlan új képzetkapcsolatok állnak be, és azoknak egyedi képzeleti képzetek körüli csoportosulás útján, az illető képzetek szokatlan megélénkítése, életeleven feltűnése, sőt az őrültségnél objectiv létezés látszata is jön létre. Itt ellentétes rendkívüli körülményekből hasonló abnormalis functiók állanak be.

Tudjuk, hogy az őrülnél összekötő idegpályák, kóros folyamatok folytán, nagy mennyiségben járhatlanná válnak. Ez eredményezi azt, hogy a szokott összeköttetések helyreállítása körúton át történik és hogy így a még épen maradt idegpályák lehetőleg felhasználtatván, azok gyérebb száma mellett mindig több és több pálya egy és ugyan-

azon szűkebb körben egyes képzetek körül lép functióba. Ilyen képzetek már most *kényszer képzetekké* válnak és végre az universalis lánczolat, képzetről képzetre menő, *logikai* összeköttetés megszakításával «logikai ellenőrzés» nélkül maradván, mint rögeszmék, létező valóságok színében kísérik az elmebeteg öntudatának nyilvánulásait. Eddig pusztán külsőleg, vasonotorikus tünetek által igyekeztek megmagyarázni az exaltatió és melancholia tünetényeit. Ezen elméletek physiologiai értékét kétségbe nem vonván, mégis kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy ily elmélettel az idegműködés közvetlen természete nincs közelebb-ről megvilágítva és így az illető lelkiállapotoknak a fejlődő physiologiai és végre anatómiai változásokkal kapcsolatos mélyebb-reható demonstrációja sem lehetséges. Kiemelendő itt, hogy az abnormalisan élénkített középponti phantom ellentétkép tűnik fel másrésztől, különösen a betegség kezdő stádiumaiban, az összeköttetés gyérülése folytán, a fennálló képzetek összeköttetésének megnehezítése. A gyér fonalok útján csak kinosan, fokozott erőmegfeszítéssel, állítható helyre az öntudat szokott universalis perspectivája. Ez szüli az elmebetegség kezdő stádiumaiban a tudat pusztaságának érzetét, valami kimondhatatlan sivárság és üresség érzetét, melyhez (az idegpályák tevékenységének rendkívüli megfeszítése folytán, mely előáll, hogy a bomló ösztöntudat egysége még a gyér utakon keresztül is elég intensive legyen helyre állítva) még valami kinos túlfeszültség, nyomás és kimerültség érzete járul. Így képezi a *búskomorság* az *exaltatió* ellentétes oldalát, a szellemi ür, a belső pusztulás és *megsemmisülés* nyomasztó érzetét. Mi utalunk itt *Byron* «Manfred»-jára a hol ezen belső elsívárodás kinos érzete megrendítő physiologiai valósággal van rajzolva, oly lángész által, a kiről monda jár, hogy maga is állott az örültség határain, és a kiről állítják, hogy nagy előállító tehetségével Manfredban önmagát rajzolta. — A mi a lángészt illeti, ott az összeköttetések gazdagsága a normalis universalis (tehát logikailag ellenőrzött functió fentartása mellett) az idegerő készlet túltengése folytán áll be, úgy hogy a lángészü embernél, erőkészletének gazdag túlómlengése folytán sokoldalú összeköttetések állnak be ott, a hol a közönséges embernél az erőkészlet épen csak a begyakorolt vagy betanított pályaösszeköttetések fentartására elégséges.

A mi minket itt különösen érdekel, az azon körülmény kimutatása, hogy azon alapfelfogások, melyeket az örült szellemi életében az imént feltüntetünk, az életeleven *létfelfogás* egyoldalról és az üres-

ség, a sívárság, a *nemlét* alapfelfogása másrésztől egyúttal azon funciókat és törvényeket is megvilágítják, melyek szerint az egészséges, normalis elménél ezen alapfelfogások létesülnek és alakulnak minden árnyalataikkal, — a legprimitívabb módozatuktól kezdve a legszubbimabb elvont gondolati alakulásukig. Mielőtt azonban ennek kifejtésébe ereszkednénk, még néhány elemibb alapfelfogásra kell irányítani figyelmünket.

Szemléleti képeink, és itt kiválóan a látásnak megfelelő szemléletek, egy bizonyos relativ szegezést, viszonylagos nyugalmat tüntetnek fel, mely, mint azt már *Dühring* éles észlelettel megfigyelte, mindazonáltal önmagában finom mechanikai ellenállás érzetét tünteti fel. A feszítésnek finom hullámzásában igen élénk tevékenységnek benyomását teszi reánk a világosság, a szín érzése, de az egyes hullámok, melyek a központi agyműködésben bizonyos agyideg sejtekben ezen képet alkotják, olyan finomak, hogy azok külön egyedileg elő nem tűnnek a tudat számára, hanem csak a kép összjelenségében, az összbenyomásban, a látszólag nyugvó képnek élénk, finom tevékenységi színezetét alkotják. Ezen viszonylagos nyugalom tehát, mely ilykép a szemléletnek *önmagában* elevenen feltűnő egyedi képében adva van, nem tévesztendő össze a merev, absolut nyugalom holt szegezésével, melyet csak az elvont gondolati változatlanóság és azonosság funciójában fogunk fel.

A gondolati és szellemi működés elemi alapfuncióját abban látjuk, a mit már előbb (Magyar Phil. Szemle II. évfolyam 1. és 2. füzet, 1883.) mint az *egybevetítés* funcióját jellemeztünk. Feltételezendő ugyanis, hogy a pályaösszeköttetés módozata által az ezen pályák által összekötött központi szemléleti elemek maguk meg nem változnak, hogy azok a kapcsolatos módozat által adott jelenséglétükben nem módosíthatnak. A roppant finom összekötő idegpályák, melyek a központi szemléleteknek (az agyideg sejt protoplasmájában létrejött, megfelelő indító folyamok által) funcióit nem zavarják, tehát oly *magasabb összjelenséget* alkotnak, mely ezen szemléletek felett, azokat alkotásukban nem érintve, mintegy *aetherikusan lebegni* látszik.

Ezen központi szemléletek másrészt mégis ezen magasabb összjelenségben teljesen egyenjogulag vannak egybeforrasztva, úgy hogy azok ezen oldalt tekintve és mint *egy és ugyanazon létjelenségnek különböző jelenségmódozatai* tűnnek elő. Erre a szemléleti és ismereti azonosítás különböző esetei példakép szolgálhatnak.

A *figyelem* tehát szerintünk nem más, mint az összekötő ideg-

pályák folyamainak intenzitása, melynek változása által az ilykép összekötött szemléleti képek maguk nem változnak. A figyelemnél tehát magának a képzetnek erősítéséről vagy gyöngüléséről, a mint az elébb hitték, szó sem lehet. Világossá válik továbbá, mily értékkel bírhat *Comte*-nak a belszemlélet lehetősége ellen irányzott ama érvelése, hogy a figyelemnek a belső képekre és ténykedésekre való irányzása azokat szükségkép módosítja. Minthogy az úgynevezett külszemléletekről is csak annyiban vehetünk egyáltalán tudomást, a mennyiben ezek szellemi ösztudatunkkal kapcsolatba lépnek, tehát ilykép belvilágunk körébe vonatnak, ezen ellenvetés ugyanazon joggal vagyis inkább jogtalansággal ezekre is alkalmazható, és az egész ellenvetés élénken csakis azt illusztrálja, mikép volt *Comte* képtelen arra, hogy a szellemi élet legelemibb sajátságait is objective felfogja.

A szemléletekkel szemben áll ugyan egy folyton változó és így változónak és hullámzónak elő is tűnő, és mint olyan észlelhető központi functio-kör, melyet mint az *érzések* első sorban a szervérzések, és a centralis tevékenységnek — az *akarathat* működési körét ismerjük, és melylyel szemben a szemléletek köre bizonyos tekintetben peripherikusnak tűnik elő. Ez *legsajátabb*, nemszemléleti, kedélyi és akarati belvilágunk köre, az *én*-nek jelensége a tárgyiasan felfogott képzetekkel a *nem-énnel* szemben. Természetes, hogy ezen tárgyiasan felfogott képek a functióban többé vagy kevésbé belevonhatók az *én* körébe.

Hogy miért állnak ezen beolvasztásnak a külszemléleti képek leginkább ellen, ezt majd a következőkben megvilágítjuk. Itt a kedély és akarat ezen nemszemléleti belvilágában támadnak közvetlenül azon folyamatok, melyek a figyelem intenzitását befolyásolják, míg másrészt a szellemi összjelenség ezen centralis köreibe ömlő, a szemléleteket összekötő idegfolyamok útján, ezen szemléletek kapcsolati módozata, másrészt az *én*-nek, a nemszemléleti belvilág hullámzását is befolyásolja.

Ezen központi működés azonban a központi képek *létesítése* tekintetében csak a képzeleti képek létesítésénél bír közvetett befolyással, míg a külszemléleti képek mivolta, azok létesítése tekintetében ilyen befolyás nem torog fenn.

A mi a képzeleti, illetve emlékezeti képzeleteket illeti, azokra nézve már régebben helyesen jegyezték meg, hogy azok ugyanazon érzettartalommal bírnak, mint a külszemléleti képzetek. De éppen

azért nem állhat azon, *Wundt* által is képviselt, nézet, hogy azok bel-tartalmukat illetőleg mindig *gyöngébbek*, mint a megfelelő szemléletek, mert ez minőségük megváltozását jelentené, mely minőség éppen az emlékezetben igen határozottan megtartatik és későbbi összehasonlítás alapjául is szolgálhat. Az emlékezetben megjelenített sajátságos nagyobb fájdalmat, például az ujnak körme alatt történt operatiót, igen élénken különböztetem meg, mint kinosabb fájdalmat a külsőleg éppen érzett csekélyebb fájdalomtól, minő például a fogfájás. Hogy lehetséges ilyen formán, hogy ezen külsőleg tapasztalt fájdalom inkább van terhére az embernek, mint az emlékezetben megtartott nagyobb fájdalomérzet tudata? Az intenzívebb pályaösszeköttetés, mely a nagyobb figyelmet alkotja, sem lehet itt döntő körülmény, mert bizonyos adott külső perceptióktól a figyelmet emlékezeti képekre irányozhatom, a nélkül, hogy a külsőleg adottnak jelleme mint olyan és ezen belsőleg adott szemléletek alapjelleme legkevésbé is megváltozna. Nem a pálya-intensitásban, hanem a *pályaösszeköttetés módzatában* keresendő tehát itt a megfejtés. Ezen különbség alapja csakis abban keresendő, a mit már előbb az eleven létfelfogás meghatározásánál az örült phantom-jainak megelevenítésénél kiemeltünk: a *sokoldalú pályaösszeköttetésben*.

A létfelfogás valóban pszichologiai, logikai és ismeretelméleti szempontból csakis így világítható meg. Az adott külszemlélet, mint ezen kiszakított és tökéletlen ismereti alakítás, csakis vonatkozásban az emlékezetben megtartott megfelelő képzetekkel, csakis kiegészítve azok által, és a képzeletben, a szemléletek variatióiban előállított bel-szemléleti pótlékok által válik *ismereti* alakká. Már ezen szempontból is tételezendő fel a központilag adott külszemléletnél azon körülmény, hogy az felvillanása alkalmával azonnal roppant gazdag és sokoldalú, mindenfelé elágazó összeköttetésekkel birjon, hogy a megfelelő logikai kapcsolatokba nagyobb nehézség nélkül léphessen. Ilyen sokoldalú pályaösszeköttetés szüksége nem forog fenn a képzeleti alaknál, mert az úgyis csak az agyműködés szokott és begyakorolt rendjén belül létesül. Számtalan idegpálya által lép így a külszemléleti kép összeköttetésbe a központi nemszemléleti működés centrumaival és azok által a képzeleti képek gazdag világával. Ezen külszemléleti kép ily-kép a functióban nem pusztán mint ezen középponti működés elágazása tűnik elő, hanem mint számtalan pályák góczpontja, mely ilykép magát sokoldalú összeköttetései által hasonlíthatlanul hatalmasabban érvényesítheti ezen központi nemszemléleti agyműködéssel — az

összjelenségével szemben, mint valamely szemlélet vagy érzés felfogása, mely csak gyér fonalok által függ össze és hat vissza a szellemi összöntudatra, bármilyen legyen ez már most a maga minőségében. A leg-halványabb külérzéki kép is megtartja ezen jellemét és sajátos hatalommal ragadja meg a szellemet összjelenségében.

Ezen roppant gazdag összeköttetés egyúttal az, a mi fejlettebb agyműködésnél a létfelfogás elvont alakját is szüli. Ha a figyelem, azaz az idegfolyamok intenzitása leginkább azon pályákban pontosul össze, melyek az adott érzéki képet a nemszemléleti subjectív központokkal egybefűzik, akkor az érzéki kép, mint a subjectív belvilággal szemben álló, önálló góczpont, mint ezen belvilágra ható önálló létalak fogatik fel.

Ha azonban a figyelem inkább azon gazdag képzeleti variatiók körére pontosul össze, melyekkel mint ismereti háttérrel ezen külérzéki központ a subjectív központok által közvetített összeköttetésben áll, akkor ezen functió módozatban a szemléleti variatiók egyedileg áttekinthetetlen gazdag köre lép egyformán előtérbe a tudatban. Ez nem más, mint a gondolati *kétkedés*, mely semmiféle határozott egyedi alakot nem enged előtérbe lépni, és ezen szemléleti variatiók gazdagságának egyforma érvényesítésében a *minemőség határozatlanságát* tünteti fel a tudatban. Ezen *határozatlanság* nem eredeti, egyszerűen adott alak a tudat számára, (elemi, eredeti csak a határozott egyedi érzéki alak), hanem az, egyedi érzéki alapból gazdag variációkban előálló, igen bonyolult szerves alak. Itt tűnik ki a tárgyi *összefüggés* az *abstractió határozatlanságának concepciói* és az *azok alapját képező agyidegszervezet gazdagsága között*. Az egyedüli *határozottság*, mely az egyes tiszta gondolati és szemléleti alakokat jellemzi és egymástól élesen megkülönbözteti, tehát csakis az *idegpálya összeköttetés módozatában keresendő*. A tartalom itt egyformán *chaotikus*. A görögöknél tehát például igen helyesen fogták fel, hogy a tiszta tér, a $\chi\acute{o}\rho\omicron\varsigma$ egyenlő a $\chi\acute{o}\rho\omicron\varsigma$ -sal. Valamint a spectrum színgazdagságának egybevetítése a semleges, szintelen fehéret, úgy az alakítások és minőségek gazdag variációinak egy összjelenségbe való egybevetítése e lét elvont felfogás módozatának *határozatlanságát, alakatlanságát, szintelenségét* eredményezi. A *negatív ilyformán csak mint a pozitív, határozott, érzéki jelenség lét alakoknak gazdag szerkezeti variáció körökben való elmerítése nyeri pozitív tudományos meghatározását*. Érthető ezen szempontból, hogy miért tételezi fel a nemlegesnek, abstractnak tiszta felfogása már a szellemi culturának és így az agyműködésnek maga-

sabb fejlettségi fokát. De kiviláglik egyúttal azon barbár és haszontalan, minden szellemi tény objectiv kutatását csirájában elfojtó formularismus ferdesége is, melyet már előbb (a «Szemle» megelőző számában) méltattam, és mely a gondolati és szemléleti tiszta formákat egyszerűen azért tételezi fel apriori, mert az egyedi alakok csakis azok functióköreibe belevonva, azokban szerkeztve határozottnak meg gondolatilag.

A variatiók gazdag áttekinthetetlen körének egybevetése, mely a tiszta létfelfogásban a tudat előterébe lép, megvilágítja egyúttal a létfelfogás egy másik sajátosságát. Azon körülmény ugyanis, hogy valaminek léte olyképp fogatik fel, hogy az *semmiféle változás által belsejében nem érintetik*, leli itt közvetlen megvilágítását. A variatiók egybevetése, azoknak az adottba valóba belegondolása, képezi feleltek szerint a tiszta létfelfogás jellemét. Ezen conceptióba, mint olyanba, már az alapfunktiónál fogva külsőleg nem folyhat be újabb variatió, újabb változás, minthogy mindenféle egyedi variaciónak egy szintelen, egyenletesen előtűnő ösztényben való elmerítése képezi a jelzett alapfunktio lényegét. Míg azonban a létfunktio eredetileg a külszemléletre vonatkoztatva még inkább az adott határozott, egyedi minőséget tünteti fel és annak elvont felfogás módozata csak későbbi, származtatott, másodlagos felfogás, úgy az *anyagnak* és *substratumnak* felfogása, mely inkább a létfelfogásnak belső, ismeretileg meghatározott képzelti reproductiójára hasonló functióban való vonatkoztatását mutatja, már az első sorban tünteti elő a *változatlanság* és ugyanazonosságnak itt kiemelt oldalát. Az ismeret ugyanis tisztában van azzal, hogy nem a szemléleti kép, mint olyan az eredeti való lét. A szemléleti kép már az agyszervezetben létesült viszonylagos szegezés, relativ nyugalom, — de a *való*, az önmagát valósító, a tevékeny és szenvedő, csakis a másra feszítő és másnak tevékeny benyomása által megváltoztatott, — az átmenetben tehát önmagát valósító létjelenség. De csakis a mennyiben az átmenet valami módon fentartatik, csak a mennyiben az valami módon szegeztetik, egyúttal válik lehetségessé az eredeti létvalósításnak egységes felfogása, azaz az eredeti összefüggésnek egy nagy *összjelenségben* való feltüntetése. Csakis azáltal, hogy a szemléleti functio szerves complicatióját újabb még magasabb szervezeti complicatióval betetézi, közelítheti meg az ismeret felfogás az eredeti tevékeny létet a fixirozás, a szegezés útján. Ezen átmenetet szegezett szemléletek által helyreállítandó a változásnak számtalan stadiumait különböző sejtekben, illetve

sejtrészekben szegezve, azokat egy nagy ösztényben ugyanazon lét-felfogásban egybevetíti az emberi tudat. Ezen lebegés a változás egyes stádiumai között, a kiszakított *«tisztá tevékenység»* nem azért tűnik tehát fel hiányosnak, egyoldalunak a tudat számára, mert az a merev változatlan létet valóban a létjelenség ősfelmájának tekinti, hanem azért, mert a gondolkodásban éppen a *tevékenység consequens a'ak-jának* előállítására lebeg a tudat előtt, melylyel szemben a lefolyás egyes phasisai önkényesen az örökké tevékeny őslétnek meg nem felelő valótlan módon ki vannak szakítva. Ezen befejezhetetlen folyamata a tevékenységnek nem lehet mint olyan egyedi szemlélődés tárgya. A roppant gazdag variókban ezen cél után küzdő tudat elmerít, így szükségképp sublim összjelenségében minden egyedi konkrét átmeneti vagy szemléleti módzatot, és a mi a tudat számára ilyképp előáll, az csak az egyedi variációk korlátlan, befejezhetetlen sora *minden egyedi szemléleti vagy átmeneti alakításnak elmerítése, negatívja* alakjában, — vagyis az, a mit a *substratum* felfogásában ismerünk: a *változhatlan*, mint *minden lehetséges változás vívője*. Minthogy ezen variációk egyedi szemléletbe vannak vetítve, azon látszat áll be, mintha ezen változatlan, mint olyan egyedi létalak volna.

A *gondolati felfogás* mint *olyan* abban különbözik a létfogástól, hogy az abban összefoglalt szegezett képzetvariációk nem folynak be az imént részletezett góczpontfunktcióba, hanem csak mint az alanyi nemszemléleti centrumok systemájának elágazásai lépnek funktcióba, úgy hogy maga a tiszta lét funktciója is, mint pusztá gondolati funktció fogható fel, ha a «figyelem» működésében az érzékközpontban összpontosított pályák folyamai oly annyira gyöngülnek, hogy ez irányban a funktció a tudat küszöbét nem sokkal haladja túl. A *nemlét* felfogása már most, a mint azt, mint a lét-felfogással szemben álló ellentétes conceptiót már fejtegetésünk kezdetén jeleztük, a subjectiv központok kapcsán gyér és fogyó pályáösszeköttetés által egybefűzött szemléleti alakítások gazdag variációjának sorozatát képezi, mely ilyformán mintegy vékony fonalon összefűzött láncolatot képez. Mig tehát a lét-fogás gazdag concentrikus pályáösszeköttetések által a *szemléletnek kifejtését* az öntudat számára létesíti, úgy a nemlét funktciója a pályáösszeköttetések fogyásával a szemlélet szűkülését, mintegy pontbani fogyását tünteti fel. Mig másrészt a lét-felfogás az egyes *szemlélet logikai vonatkoztatásának* kifejtése, úgy a nemlét-funktciójában a pályáösszeköttetés fogyásával a logikai vonatkoztatás fogyását, tehát a *gondolatok ép úgy mint*

a képek eltűnézését mutatja. Azon sajátos játék áll itt be a tudat számára, hogy kétségtelenül gondolati vonatkoztatás áll előtte, logikai árnykép, *határozatlan* valami, mint azt hasonló alakban a tiszta létnél láttuk, (és azért tévesztette össze *Hegel* a tiszta létet a nemlét felfogásával), mert itt is számtalan kép van ezen lánczoltos egybevetítésben egyformán egy összjelenségben össze cirasztva, — és mégis másrészt ezen funció önmagában úgy a szemléleti, mint a gondolati, a logikai vonatkoztatás fogyását, eltűnézését, folytonos vesztét, tényleges megtagadását tünteti fel egész folyamatában. Az abstract egyoldalú felfogás tehát nem is mer róla szólni, nem is meri tárgyalni ezen gondolati funciót, mert előtte itt minden mintegy örvényben eltűnni látszik és ő maga nem látja, hogy saját tudatában mikép folyik le tényleg ezen eltűnézésnek alapjaiban mégis oly gazdag szellemi, gondolati folyamata.

A nemlét funciója analysisének még egy másik érdekes oldalára kell itt figyelmeztetnünk. Láttuk ugyanis, hogy itt nincs úgy, mint a lét felfogásánál eltűnő szemléleti concentrikus központ, hanem a lánczolatban foglalt variációk egészen egyforma egybevetítése áll be. Az *egybevetítés* elemi gondolati ténye nem más, mint különbözőnek, különböző szemléletnek egyesítése egy egyforma szellemi össztűneményben, azaz *különbözőnek* gondolati egybevetítése vagy *azonosítása*; vagyis a gondolkodás képessége alapján nem más, mint az ellenmondás gondolati formulázásának képessége. Helyesen fedezte így *Hegel* fel a gondolati működés minden alakjában az ellenmondás alapelemét. A nemlét felfogásában nincs most már meg azon összpontosítás vonatkozással valamely egyedi szemléletre, melyben az öntudat wegnyugszik és melynek egyoldalú funcióbeli és figyelmi előtűnésében feloszlik számára az egybevetítés köreiben való lebegés, feloszlik az ellenmondás tudata. A nemlétnek minden tartalmi kifejtés fogyatékát mutató funciója tehát ezen lánczoltos egyforma egybevetítésében nem más, mint a legconsequensebb, legtökéletesebb nyílt *formalis ellenmondás* maga.

A mi a *tiszta tér* és *idő* elvont szemléleti formáit illeti, melyekre itt csak röviden akarunk áttérni, már a feltűnő rokonság, melyet ezen funciók a lét és nemlét funciójával szemben mutatnak, eléggé bizonyítja, milyen tökéletlen a térnek szokott psychophysikai meghatározása, mint az érzéki szemléleti képek állandó sora és fokozatos rendszere vagy mint az egyedileg különböző szemléleti kiterjedések közkepe, és az idő meghatározása, mint az egymásra következő képzetek

rendje, melyek mindegyike még a tudatban fenmarad. A térfelfogás első magyarázata épen a tiszta tért, a tér elvont voltát nem világítja meg, míg a másik, mely azt közképnek állítja, teljesen szem elől téveszti amaz éles különbséget, mely ezen felfogást a hasonlókép teljesen határozatlan, semminemű qualitást fel sem tüntető tiszta fogalmi alakoktól is megkülönbözteti. Már egy alkalommal jelen folyóiratban (1883. évben 6. füzet) érintettem, miként jöhet létre képzeleti szemléleti térfelfogás a központi szemléleti alakok határvonalainak folytatólagos, lánczolatossá egybevetítése útján, úgy hogy valamely határrészlet, mely egyik központban a szemlélet szélére esik, hasonló alkotásu más központban foglalt szemlélettel azonosítva, feltűnő határvonalalaiban egybevetítettik, mely másik képzet a megfelelő centrumban foglalt összszemlélet kezdetére vagy közepére esik, úgy hogy ilykép a képzeleti vagy emlékezeti tér alakítás megfelelő alakítások egybevitése által lánczolatossá tetszés szerint folytatható. A képzeteknek ezen a határok egybevetítése által létesült sajátosság lánczolatossá folytonossága jellemzi a szemléleti functiókat az egybevetítés minden más formáival szemben. A *tiszta tér* functiójában azonban megint igen bonyolult variációk egybevetítése áll előttünk. Ez egyrészt onnét világos, hogy a tiszta térben minden minőség, minden érzéki qualitás eltűnik és tisztán az *alakulás* módozata mint olyan, vagy közelebből a *határolás módja* lép ezen folytonosságban a tudat előterébe, és hogy másrészt még ezen határolás is csak a variáció alakjában és az egyedi határozott határolásnak elmerítésében érvényesül mint *mindennemű* (tehát tetszés *variált*) *határ meghatározások pusztá lehetősége*. A variáció functió, mely ilyen sublim alakulásnak szervezeti alakját képezi és mindezen két oldal tekintetében meghatározandó. Ezen alapjellemnél fogva minden fenti lánczolatban felfogott képzet tehát nem csak úgy, mint az a képzeleti térfelfogást alkotó alapfunctióban történik, pusztán még egy hasonló alakításu és minőségű képpel vetítettetik egybe, hanem a tiszta tér functiójánál a fenti primitiv functiónak ezen oldala olykép bonyolul, hogy ezen egybevetítés számtalan, alakilag megfelelő, de minőségileg különböző alakokkal következik be és pedig fentiek szerint következetesen ép oly lánczolatossá functió módozatban, mint azt a *nemlét functiójánál* láttuk. Ilykép tétetik elég az első követelménynek és ezen variáció sorozatban elmerítettik az egyedi minőség az alakulékony, be nem fejezett variáció-sor gazdaságában és erősítettik meg a közös vonás az alapfunctióban az *alak* felfogása. Így van az, hogy a tiszta térfelfo-

gásban oly könnyen *egyedileg* meghatározott és mégis tiszta aetherikus minőség nélküli alak és határ tűnik elő. Természetes azonban, hogy még a legsublimabb matematikai határmegkülönböztetéseknél is finom aetherikus qualitativ megkülönböztetések csillognak elő és teszik lehetővé a megkülönböztetést. A térfunciónak ezen benső összefüggése a szemlélet egyedi formatióival, mely mindig a létfunció ébresztésére vezet, idézi elő azt, hogy a térfogás másrészt ellenállhatatlanul a létfunciót is ébreszti és hogy az így, sajátos ellenmondás alakjában, mint az üres, a nemlétező lét tűnik elő a tudatban, mint olyan valami, a mihez még a létnek és társadalomnak hozzá kell járulnia. De másrészt hasonló lánczolatos funciósorozatban vetítettik egybe a határolás variációja. Ezen egybevités módozataiban a tudat nincs a képzet adott nagyságához kötve és az ismereti skepsis mintegy mikroszkopiai nagyításával különböző hosszakat vetíthet egybe, természetesen alkalmazkodva ismereti összehasonlításoknál a megfelelő mértékhez. Az osztás ilyformán a képzeleti egybevitésekben adott szemléleti oszthatóság mértékéhez semmikép nincs kötve és az osztás folyhat így «a végletbe». De itt minden meghatározás, úgy a matematikai pontnak a határvariációban eltűnedező gondolati határolása is csak mint érzéki előtűnés, mint fixálás ezen adott összfuncióban szerepel és vonatkozásban arra vonatkozással a térre nyeri éppen szemléleti meghatározását, és ilykép különbözik a nemlétező fennjelemezett funciójától.

A tiszta térnek empiriai uton való keletkezés módozata megerősíti jelen constructiónk analysisét. Az absolut nyugvónak képzelt tiszta térfelfogás a tapasztalatban relativ *nyugvó szemléleti kereteből* veszi eredetét, mely kereteken belül foglalt tárgyak elrendezése *változónak, variabilisnak* vétetik. Ilyen relativ nyugvó keret lehet számunkra a kocsis, melyen belül mozoghatunk, a ház, a föld, a napsystema stb. Teljesen szem elől tévesztené azonban a philosophiának ide vágó feladatát az, a ki a térfelfogás lényegének kérdését azon kérdéssel zavarná össze: miképen vagyunk mi képesek egy bizonyos külismereti tér nagyságát tapintási vagy szem idegérzetek és izommozgások által gyakorlatilag meghatározni? *Wundt* például, a ki kiválóan ezen kérdéssel foglalkozik, a tiszta térfelfogást minden alapsajátágaival egyszerűen apriori adottnak tételezi fel, tehát nem is bocsátkozik az általunk felvetett problémába. Hasonló eljárást követ *Wundt* a kategoriákkal szemben is. A mi az *időfelfogást* illeti, az valóban az egyedinek minőségi és alakváltozásainak stadiumait fűzi egybe egy bizonyos rendben. De

itt kiemelendő, hogy ezen stádiumok átmenete az előbbieknél vázolt létfunkcióiból a nemlét funkcióviszonyába való átmenetét, illetve a «jövő» alakját képviselő képzeleti nemlét funkcióból a létfunkcióba való átmenetét tünteti fel, mely átmenet maguk a képek minőségét nem érinti. A figyelem itt nem követi egyszerűen a nyugvó szemlélet alakjainak kölcsönösségi viszonyát, hanem a képzetek eltűnésével azok a lét és nemlét funkció változó kapcsolataiba lépnek egyuttal bizonyos szilárd rendben. Bizonyos fokig a lét funkciójába vonva, *megjelenítve*, tűnhetnek elő a multnak alakjai is, de funkcióváltozás iránya mégis ama megállapodott rendhez van kötve és nem függ a figyelem szabad mozgásától. Ezen az egyedi átmenetekben szétfoszló, funkciómódozat háttérét, feltevését és szilárd kapcsát képezi azonban a térfelfogás, úgy hogy minden időstádiumnak a megfelelő térberendezés felel meg, és a különböző tevékenységek ugyanazon *egy időnek* összjelenségében egyesíttetnek az összekapcsoló, egyesítő térfelfogások kapcsán, mely térfelfogások tehát az időfelfogás funkcióbeli *momentumait* képezik, mint az emlékezetben szegezett, az időfunkció magasabb egységében egybevetített részfunkciók. Itt azonban nem szabad teljesen merev szegezést feltételeznünk, hanem ezen alakítások mind, mint finom árnyalatokban alakítható, az átmenet előtt teljesen el nem zárt alakítások fogandók fel, mert főfeladatuk végre az, hogy a relativ szegezésben az átmenetet állítsák elő a tudat számára. Láttuk, miként vonatik el a tudat ezen funkcióban több tekintetben a nyugvó szemlélettől. A határozott szemlélet teljesen alámerül azonban, ha a figyelemben számtalan egyedi alakulatok ilyenmü átmenete egyszerre és egyformán tűnik elő, a *tiszta időben*, mely minden egyedi szemléletet úgy, mint minden egyedi változást egy nagy szintelen folyamban elmeríteni látszik. Ezen folyamnak itt jelzett irányát az idő méretének, dimenziójának nevezzük. Hogy a subjectivistikus illusionismus illusorius voltát lehetőleg éles világításba helyezzük, mindig célszerű az abstract alakok empiriai eredetére utalni. A mi az időfelfogást illeti, az valóban szemebetűnő rendszeres, periodikus változásoknak és mozgásoknak észleletéből veszi eredetét, mint p. o. a nap és a hold mozgása, az évszakok változása. Ezen mozgások képezik azután az *alapkeretet*, mely minden más mozgás *alapmértékét és számát* képezi. Ilyen beosztás céljából hasonlíttatik össze ezen nagyobb mozgási lefolyás kisebb egyformán lefolyó mozgásokkal, melyek azután finomabb mértéket szolgáltatnak. Az időlefolyásnak ezen feltett közösége és egysége csakis az átmenetnek a terjeszkedése, a feszítés közös-

ségében való feltételezése, melyet az időfüctió leírásánál is észleltünk. Ezen alapul fektetett tetszés szerinti periodikus egyforma átmenet-módozatok, melyek az állítólag apriori adott időfelfogást valósággal létesítik (mert erre a pusztá változás észlelete még nem elégséges), minden szervezeti szegezéstől független szilárd objectiv jelenséglétalapot ezen eredetileg elváhatlan jelenséglétközösségben találják, oly állapot, mely minden összefüggés és rend alapja és egyuttal a szellemi életnek itt vázolt alakításainak is őseleme és berendezésük magyarázó oka. Ama ismereti határozatlanság, melyre a subjectivismus leginkább támaszkodik, csak a fenti variatófüctiók kifolyása, melyekben egyedül a finomabb szellemi meghatározás válik lehetségessé.

A mi a térdimenziók kérdését illeti, már *Wundt* helyesen utalt arra, hogy mi a matematikai síkot csak a teljes térnek határ-meghatározásaként foghatjuk fel. Ezen matematikai határconceptió azonban a fennelóadott módozatban előállt variatófüctió, melynek primitiv alakja is valóságos alkotó eleme a testi, a physikai sík, valamint ez a matematikai vonal és pontra nézve is áll, melyek füctió elemei physikai testi határkiterjedések, és a hol a «tisztá», az eltünő határ jelensége csak a fenti variatófüctió gondolati egybevetítésének össz-jelensége, nem pedig egyedileg létező alak. A hármás dimenzió a térfelfogásnál csak a legegyszerűbb felosztásnak eredményét fejezi ki, és így mérés és számításnak egyszerű alapját képezi, melyre minden más önkényes beosztás redukálható. A teljes térnek ezen legegyszerűbb felosztása a két részre vagy oldalra való beosztás, melynek határát a sík képezi. A teljes térnek ezen első határolása önmagában hasonló módon kétfelé osztatván, már most csak még két síkot enged meg a legegyszerűbb egyforma beosztás feltevése mellett. Az egyik azon sík, mely a sík határán keresztül a síktól mindkét oldalról egyforma távolságban elvonulva a tért mindkét oldalon újra egyformán két részre osztja be. A két sík metszése vonalban történik. Ezen vonalnak tetszés szerinti pontján vagy határán keresztül megint a két síkot egyformán felosztó két vonal vonható, mely két vonal ugyanazon ponton találkozá, ugyanazon cselekvési mód által keletkező, oly harmadik síkban egyesül, mely megint csak a felemlített módozatot, azaz a térnek egyformán való legegyszerűbb felosztását képviseli mindkét síkkal szemben. További síknek alkalmazása lehetetlen ugyanazon vonalon és ponton keresztül, csakis az itt feltüntetett legegyszerűbb felosztás önkényes feltevése alapján, melynélfogva ezen síkokra

a vonalon ugyanazon ponton csak egy, egy «függélyes» vonal lehetőséges. Azon körülmény, hogy csak három vonal állhat egymáson függélyesen egyszerűen annak kifolyása, hogy a sík a teljes térnek két-felé való osztását, a vonal a *teljes* síknak kétfelé való osztását és a függélyes vonal az adott vonalon a teljes síknak mindkét oldalon való egyforma két részre való felosztását jelenti, valamint a függélyes sík a teljes térnek ilyenmü legegyszerűbb egyenlő felosztását jelenti, úgy hogy ezen önkényes (jóllehet egyszerűségénél fogva czélszerű) feltevések egyikét meg kellene döntenünk, ha még egy negyedik síkot vagy annak megfelelő negyedik alapírányt vagy dimenziót fel akarnánk tételezni. Az «absolut geometria» tehát a dimenzió eredeti értelmét teljesen szem elől téveszti. A subjectivistikus illusionismus számára még kínálkozó utolsó kibuvó az x -mértü tér lehetőségének feltevése ezek után nem lehet más, mint a jelenségtények adott téte ellen irányzott goromba ellenmondás, a mint ezen nemtárgyas gondolkodási irány utolsó alapjában egyáltalán ilyenre van építve. Ezen x -mértü tér, egy hamis analogiából kiindulva, olyan viszonyban állana az adott térhez, mint ez a síkhoz. Hogy milyen felületes és ferde ezen feltevés, mely a síkot külsőleg, mintegy alapjában másnemü meghatározásként állítja szemben az ösztérrel, az onnét tünik ki, hogy a tiszta matematikai sík is csak mint teljes téralakok határos rétegeinek gondolkodási variáció funkciójában előálló sublimált összjelensége bír értelemmel, és hogy még a matematikai pont felfogásának, mint szellemi funciónak is teljes, azaz physikai téralakulatok, igen gazdag idegpályaösszeköttetésekbe vonva, képezik alapelemét és alapfeltevését, azt hozzák fel ezen theoria védői, hogy egy sík-intelligentia számára felfoghatlan maradna, mikép lehessen egy kör belsejébe hatolni, anélkül hogy annak körvonalát érintenők. Sokkal több éleselmüségéről, mint ezen elmélet tudós védői tesznek tehát tanúságot azok, a kik ezen hypothesis bizonyítékának a szemfényvesztő spiritisták ama productióját hozzák fel, melyben állítólag szorosan zárt karokba szorosan zárt gyűrüket beilleszteni képesek, mert a térnek *teljessége* nem bizonyítható be a fogalmak combinatikus játéka által, hanem csak tényben, a tettben. És valóban mig azon productió nem sikerül, hogy a teljesen körülzárt hárommértü térbe behatunk anélkül, hogy környező felületét érintjük, addig a famosus absolut geometria értelemnélküli fogalomjátok marad.

Schmitt Jenő.